

πρόβλημα και τήν κάθε λύση, έτοι ώστε η μακρόπτυνη συλλογική συσπείρωση μέση σκοπό τήν άνοιχτή και έννομα θεμελιωμένη προάσπιση συλλογικῶν συμφερόντων έχανε τήν έλξη της στά μάτια τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων. Καί στήν περίπτωση αὐτή φαίνεται ποιούς φραγμούς ἔθετε στήν ἀσκηση ὅποιασδήποτε «ταξικῆς» πολιτικῆς ή σύσταση τῆς κάριας μᾶζας τοῦ κοινωνικοῦ σώματος ἀπό μικροαστούς και μικροϊδιοκτῆτες, μέ νοοτροπίᾳ διαμορφωμένη ἀπό τούς δρους τῆς πελατειακῆς πολιτικῆς.

Καθώς η διάρκεωση τοῦ κράτους ήταν, κατά μέγα μέρος τουλάχιστον, ἀποτέλεσμα τῆς κυριαρχίας τῶν πατριαρχικῶν-πελατειακῶν σχέσεων στή σφαίρα τοῦ κοινοβουλευτικοῦ παγκοσμίου, ὁ χωρισμός κράτους και κοινωνίας, ἀντί νά ἐπιτείνεται ἀπό τήν ἐνδυνάμωση τοῦ πρώτου, ἀπεναντίας ἀμβλυνόταν. Μέ ὅλα λόγια, η ποσοτική ἐνδυνάμωση τοῦ κράτους δέν ἐξέφραζε πρωταρχικά τόν ποιοτικό του διαφορισμό ἀπό τήν κοινωνία και τή βούλησή του νά τῆς ἐπιβληθεῖ ὡς φορέας οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης και θεσμικοῦ ἐκτυγχρονισμοῦ· μᾶλλον ἀπηχοῦσε τόν βαθμό, στόν ὅποιο μία κοινωνία, στό σύνολό της μᾶλλον ἀδρανής, ἀπομιζοῦσε τόν κρατικό μηχανισμό γιά νά αὐτοδιαιωνισθεῖ. Ή διάφριση κράτους και κοινωνίας, πού στή δυτική και κεντρική Εύρωπη ἐγκαινιάσθηκε ἀπό τό ἀπολυταρχικό κράτος και ἀνοιξε τόν δρόμο τῆς ἀνάπτυξης τοῦ καπιταλισμοῦ και τῆς ἀστικῆς τάξης, στήν ‘Ελλάδα ἔμεινε ἡμιτελής, γιατί η κρατική γραφειοκρατία περισσότερο ἀντικαθρέφτισε τήν κοινωνία και τήν κυρίαρχη ἀκόμη πατριαρχική-προαστική νοοτροπίᾳ της παρά τῆς ἀντιπαρατέθηκε γιά νά τήν καθοδηγήσει και νά τή μετασχηματίσει. Ήτοι τό κράτος ἀπό μόνο του πολύ λίγο μπόρεσε νά καλύψει τήν ἔλλειψη μᾶς τάξης κυρίαρχης, συνεκτικῆς και συνάμα δυναμικῆς ἀπό παραγωγική και ἀπό ἴδεολογική ἀποφη. Γιά νά παίξει αὐτόν τόν ρόλο θά ἐπρεπε νά είναι μιά στιβαρή και συνάμα πεφωτισμένη δεσποτεία· δμως ήταν, ἀντίθετα, κοινοβουλευτικό και ἐπρεπε νά ἀντιπαλέψει μέ τίς συνέπειες ἐνός γηγενοῦς κοινοβουλευτισμοῦ πού δχι μόνον ήταν ὄργανο ἵμπεριαλιστικῆς ἐπιρροῆς, ἀλλά και ὀγκώγος τῶν παραδοσιακῶν, ἐνάντιων πρός τόν ριζικό ἐκσυγχρονισμό πατριαρχικῶν δυνάμεων και νοοτροπιῶν. Είναι χαρακτηριστικό —και εὔγλωττο, γιά ὅποιον τουλάχιστον ἔχει ἀσκηθεῖ στή συγκριτική μελέτη τῶν ιστορικῶν φαινομένων πάνω στή βάση ξεκάθαρων ἐνοιῶν και ἐνοιολογικῶν διακρίσεων— ὅτι οι πρῶτοι και κοινωνικά σημαντικότεροι ἀντίπαλοι τῆς «δεσποτείας» και ὑπέρμαχοι

τοῦ «συντάγματος» στή μετεπαναστατωκή 'Ελλάδα προῆλθαν ἀπό τους κύκλους τῶν τοπικῶν προυχόντων, οἱ ὅποιοι μέ κανέναν τρόπο δέν ἤθελαν νά ἔχωρήσουν τά πατριαρχικά τους δικαιώματα στό σύγχρονο κράτος. Τά «τζόκια» συμφιλιώθηκαν μέ τό κράτος μόνον ἀπό τή στιγμή πού μπόρεσαν νά τό ἐλέγξουν, εἴτε ἀσκώντας ἐπιρροή πάνω στή μοναρχία εἴτε —ἀκόμα περισσότερο— μέσω τοῦ πελατειακοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. "Ομως τό ἐλεγξαν γιά νά τό ἀδρανοποιήσουν, δπώς ἄλλωστε τους ὑπαγόρευε νά κάμουν ὁ κοινωνικός τους χαρακτήρας, πού ρίζωνε σέ προκρατικές συνθήκες καί ἔξεις. "Ετσι οἱ γραφειοκρατικοί μηχανισμοί καταδικάσθηκαν σέ ύποπλασία (ἄν τους θεωρήσουμε μέ κριτήριο τήν ἔκουγχρονιστική τους λειτουργικότητα) καί συνάμα σέ ύπερτροφία (ἄν τους θεωρήσουμε μέ κριτήριο τό είδικό τους βάρος μέσα στό σύνολο τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας). Τό φαινόμενο αὐτό δέν ἔξαφανίσθηκε ὅταν τά «τζόκια», μέ τήν παλαιά ἔννοια τοῦ δρου, πέρασαν, ἐν μέρει τουλάχιστον, στό περιθώριο, γιατί καί οι διάδοχοί τους ἀδυνατοῦσαν ἔξ ἵσου νά ποδηγετήσουν δυναμικά ἐνα εὐέλικτο κράτος, θέτοντάς το στήν ύπηρεσία σαφῶν κοινωνικῶν σκοπῶν. 'Η ύποπλασία τῶν μηχανισμῶν συνέχισε λοιπόν νά ἀντανακλᾶ τήν πλαδαρότητα ἡ ρευστότητα τῶν τάξεων, ἐνῶ ἡ ύπερτροφία τους ἀσκησε ἐν μέρει ἀνασταλτική καί ἐν μέρει παραμορφωτική ἐπίδραση στίς συγκρούσεις μεταξύ τῶν πλαδαρῶν ἡ ρευστῶν αὐτῶν κοινωνικῶν τάξεων. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἀντιθέσεις, οἱ ὅποιες ύπό συνθήκες χωρισμοῦ κράτους καί κοινωνίας θά συνιστοῦσαν ἀντιθέσεις ταξικῆς ὑφῆς, τώρα ἀμβλύνθηκαν καί (ἐν μέρει) ἄλλαξαν χαρακτήρα καθώς ἐμφανίζονταν ὡς ἀντιπαραθέσεις διαφορετικῶν δυνατῶν κατευθύνσεων τῆς κρατικῆς πολιτικῆς. Τό ύπερτροφικό κράτος ἔγινε μέ ἄλλα λόγια πεδίο σύγκρουσης διαφόρων (κλάδων), καθένας ἀπό τους ὅποίους ἀγωνιζόταν νά ἀποσπάσει τά περισσότερα ἀπό τόν δημόσιο κορβανά. 'Η ταξική σύγκρουση ἀμβλύνόταν γιατί ὅλοι οἱ «κλάδοι» στρέφονταν ταυτόχρονα πρός τή μεριά τοῦ κράτους, ὕκετεύοντας ἡ ἀπειλώντας το, καί δχι σέ πρώτη γραμμή ὁ ἐνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου.

'Ο ἀτελής χωρισμός κράτους καί κοινωνίας εἶναι ἔξ ἵσου χαρακτηριστικός γιά τή νεοελληνική κοινωνία δσο καί ἡ ἀσάφεια τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σέ ἔθνος καί κράτος. 'Η σύμπτωση ἔθνους καί κράτους μέσα στά ὄρια τοῦ σύγχρονου ἔθνικοῦ κράτους, τό ὅποιο στό ἐσωτερικό του εἶχε ξεπεράσει κάθε εἰδους φεουδαλικούς καί πατριαρχικούς κατακερματισμούς ἡ τοπικισμούς, ἐνῶ πρός τά ἔξω πρόβαλλε ὡς ὁμοιογενές

καί συμπαγές οίκονομικό καί πολιτισμικό σύνολο, ἀποτέλεσε τή μορφή, μέ τήν ὅποια πραγματώθηκε ὁ ἀστικός ἔθνικισμός καί κατ' ἐπέκταση ἡ πολιτική κυριαρχία τῆς ἀστικῆς τάξης, σέ τυπικές τουλάχιστον ιστορικές περιπτώσεις. 'Απ' αὐτό συνάγεται ἀρνητικά, ἀλλά ξεκάθαρα, ὅτι ἡ διηνεκής διάσταση ἔθνους καί κράτους στή νεοελληνική ιστορία, ἥτοι ἡ ἀδυνατότητα σύμπτωσής τους μέ τή μορφή τοῦ ἔθνικοῦ κράτους, ἀποτελεῖ αὐτή καθ' αὐτή σημεῖο ἐλλιποῦς ἀνάπτυξης τοῦ ἀστικοῦ στοιχείου. Βέβαια θά μποροῦσε νά φαντασθεῖ κανείς σέ θεωρητικό ἐπίπεδο τή δυνατότητα δημιουργίας ἐνός σύγχρονου (μέ τήν ἀστική ἔννοια) κράτους, τό ὅποιο ναί μέν δέν θά ἀγκάλιαζε τό σύνολο τοῦ ἔθνους (μέ τήν πολιτισμική καί φυλετική ἔννοια), ὠστόσο θά ἀποτελοῦσε πόλο ἑλξης του, ὅντας τό πιό προχωρημένο ἀπό κοινωνική καί πολιτική ἀποψη τμῆμα του. "Αν ἡ δυνατότητα αὐτή εἶχε ὑλοποιηθεῖ, τότε ἡ διάσταση ἔθνους καί κράτους θά σήμαινε ἀπλῶς ὅτι κάποια τμήματα τοῦ ἔθνους δέν μπόρεσαν νά παρακολουθήσουν τό κράτος καί ἔτοι τό ἔθνος μπόρεσε νά ἔκσυγχρονισθεῖ, δηλαδή νά ἀστικοποιηθεῖ, μονάχα στήν περιορισμένη ἔκείνη ἔκταση πού ὑπαγόρευαν τά ὄρια τοῦ κράτους. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἔγινε κάτι ούσιαστικά διαφορετικό: τό κράτος συγκροτήθηκε κυρίως σέ πραστική, ἥτοι πατριαρχική κοινωνική βάση, καί ἡ συνεχής πίεση πού ἀσκοῦσε πάνω του τό πάντοτε ἄλυτο ἔθνικό πρόβλημα ἐπέδρασε ἀνασχετικά τόσο στήν κοινωνική ὅσο καί στήν ιδεολογική ἔκδίπλωση τοῦ ἀστικοῦ στοιχείου. Τό γεγονός, δτι τό ἔθνος παρέμεινε μέγεθος εύρυτερο ἀπό τό κράτος καί ἐπομένως ἀνεξάρτητο ἀπό τήν ίδεα τῆς σύγχρονης θεσμικῆς ὄργάνωσης, ἐπέτρεψε καί ἐπιβοήθησε τήν ἀποσύνδεσή του ἀπό τήν ἀστική ἀντίληψη τοῦ ἀστικοῦ κράτους. "Οταν ὅμως τό ἔθνος δέν ἀρθρώνεται οὔτε καί συλλαμβάνεται ως κράτος μέ τή σύγχρονη ἔννοια τοῦ κράτους, ὅπως αὐτή διαμορφώθηκε μέσα ἀπό τήν κατάλυση τῆς φεουδαλικῆς κοινωνίας στήν Εύρωπη, τότε εἶναι πρωτίστως ἔννοια πατριαρχική, στηρίζεται δηλαδή σέ πραγματικούς ἡ φανταστικούς φυλετικούς καί πολιτισμικούς (γλώσσα, θρησκεία) παράγοντες, ἐνώ ἡ ἀποψη τῆς οίκονομικῆς του βάσης, τῆς κοινωνικῆς του ὑφῆς καί τῆς θεσμικῆς του ὄργάνωσης περνᾶ στό περιθώριο. "Οπως εἶναι προφανές, μιά τέτοια ἔννοια γιά τό ἔθνος μποροῦν νά τήν ἐνστερνισθοῦν καί νά τήν προβάλλουν κοινωνικές δυνάμεις πραστικές-πατριαρχικές, στρέφοντάς την παράλληλα ἐναντίον τῆς ἀστικῆς ἔκσυγχρονιστικῆς σύζευξης ἔθνους καί κράτους. Οι δυνάμεις αὐτές οὔτε ὑπῆρξαν οι ἀρχικοί

ιδεολογικοί δημιουργοί τῆς ἔνοιας τοῦ ἔθνους στήν α ἡ στήν β ἐκδοχή τῆς οὔτε καί ταυτίσθηκαν ἐξ ἀρχῆς μαζί της. 'Ἐφ' ὅσον ὅμως ἡ ἔνοια αὐτή, ίδιαίτερα μετά τό 1789, ἀποδείχθηκε πολιτικά λειτουργική, ἀναγκάσθηκαν μέ περισσότερους ἡ λιγότερους δισταγμούς νά τήν προσεταιρισθοῦν, μεθερμηνεύοντάς την ταυτόχρονα κατά τέτοιον τρόπο, ώστε νά τῆς ἀφαίρεσουν ὅσα στοιχεῖα ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τά κοινωνικά τους συμφέροντα καί νά τήν παρουσιάσουν ώς ἔρεισμα καί ἐπίρρωση τοῦ ἡγετικοῦ τους ρόλου. Αύτή ἦταν ἡ περίπτωση πλείστων προυχόντων καί ὄπλαρχηγῶν, τῶν ὅποίων ὁ πολιτικός ὄρίζοντας ἦταν πολύ περισσότερο τοπικός παρά ἔθνικός, καί αὐτή ἐπίσης ἦταν ἡ περίπτωση τῆς 'Ἐκκλησίας, ἡ ὅποια σ' ὀλόκληρη τή διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ποτέ δέν κατανόησε τόν ἔαυτό της ώς κεφαλή καί πρόμαχο ἐνός ὑπόδουλου ἔθνους, παρά ώς ποιμένα καί ταγό χριστιανῶν πληθυσμῶν ἀναγκασμένων νά ζοῦν κάτω ἀπό ἀλλόθρησκο ἡγεμόνα. Σύμφωνα μέ τή βυζαντινή της παράδοση καί νοοτροπία, ἡ 'Ἐκκλησία ἦταν θεσμός ξένος πρός τό ἔθνος, θεσμός πολιεθνικός καί ἐπομένως μή ἔθνικός, στά μάτια τοῦ ὅποίου ἡ ὅμολογία πίστεως μετροῦσε περισσότερο ἀπό τή φυλή ἡ ὄκομα καί τή γλώσσα: ὁ ὄρθδοξος Ρῶσσος ἦταν ἀδελφός, ὁ "Ἐλληνας πού φράγκεψε ὅχι. Εἶναι λοιπόν σφάλμα καί νά θεωρεῖται ἡ 'Ἐκκλησία «έθνικός θεσμός» καί νά κατηγορεῖται ὅτι «πρόδωσε» τό ἔθνος· γιατί μέ τό ἔθνος δέν εἶχε καμμία σχέση, καί μάλιστα ἔπρεπε, ἀπό τή θέση της καί τή σκοπιά της, νά φοβᾶται ὅτι ἡ δημιουργία ἐνός ἔθνικοῦ κράτους θά διασποῦσε τό πλήρωμά της, πού ἦταν διασπασμένο σέ περισσότερα ἔθνη, καί ἔτσι θά μείωνε τήν ἐπιρροή της — πολύ περισσότερο ἐπειδή, ὅσο δέν ὑπῆρχε (χριστιανικό) κράτος, μόνη αὐτή μποροῦσε νά ἀπαιτεῖ ἀπό τούς Χριστιανούς ὑποταγή, νομιμοφροσύνη καί φόρους. 'Η 'Ἐκκλησία οἴκειώνεται *nolens volens* τό ἔθνος, ὅταν πιά ἡ δυναμική τῶν γεγονότων τό εἶχε θέσει στήν ἡμερήσια διάταξη· τότε θυμάται καί τονίζει τό πραγματικό γεγονός ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ κατακτητής ἦταν ὅχι μόνον ἀλλοεθνής ἀλλά καί ἀλλόθρησκος, ἡ θρησκεία ἐπιτελοῦσε ἐξ ἀντικειμένου λειτουργία ἔθνικῆς συσπείρωσης, ἀποσιωπᾶ ὡστόσο τό ἐξ ἴσου πραγματικό γεγονός ὅτι ἡ λειτουργία αὐτή μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ώς συσπείρωση ἔθνική, μόνο καί μόνο γιατί κάποιοι ἄλλοι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀνακάλυψαν καί πρόβαλαν τό ἔθνος. 'Από τή σπιγμή πάντως πού τό ἔθνος ἔρχεται ἔτσι ἡ ἀλλιώς στό προσκήνιο, ἡ 'Ἐκκλησία, ἔχοντας χάσει στό μεταξύ τόν κεντρικό κοινωνικό ρόλο πού ἔπαιζε τήν ἐποχή

τῆς Τουρκοχρατίας καί ἀναζητώντας ρόλο καινούργιο μέσα στίς νέες συνθήκες, σηκώνει συχνά τό ἔθνικό λάβαρο καί ζητᾶ νά ποδηγετήσει τόσο τήν ἔθνική ίδεολογία ὅσο καί τούς ἀγῶνες τῶν ὀλυτρώτων, προκειμένου νά μήν ἀφήσει κενά τά ὅποια θά μποροῦσαν νά ἔχουεται λευθοῦν κοινωνικές δυνάμεις μέ συνεπεῖς ἐκοοσμικευτικές ἡ καί ἀντιθρησκευτικές τάσεις. Αύτό τό πέτυχε σέ μεγάλο βαθμό, τόσο μεγάλο μάλιστα, ὥστε ὅχι μόνο μπόρεσε νά διατηρήσει τούς σήμερα ζωντανή τή σύνδεση τῆς ἔνωνταις τοῦ ἔθνους μέ τήν προαστική μυθολογία καί μεταφυσική, ἀλλά καί, ἐπικαλούμενη ἀκριβῶς τό τέτοιο ἔθνος, νά ἔμποδίζει ἐξ αὐτού τόν συνεπή χωρισμό κοινωνίας καί κράτους. Καί μόνο τό γεγονός ὅτι ἀκόμη καί σήμερα οὔτε καν ἡ λεγόμενη «ἀριστερά» δέν τολμᾶ νά ζητήσει καθαρά καί ξάστερα τόν χωρισμό 'Εκολησίας καί Κράτους ἡ, χαρακτηριστικότερα, ὅτι οι ἴδιοι ἔκεινοι «προοδευτικοί» βουλευτές, πού ἀγανακτοῦν γιά τόν ὑποχρεωτικό ἐκολησιασμό τῶν μαθητῶν λ.χ., ἔχουν οι ἴδιοι ὄρκισθεῖ μέ θρησκευτικούς τύπους νά ἐκπληρώνουν εύσυνείδητα τά καθήκοντά τους — καί μόνο τό γεγονός αὐτό δείχνει τήν ἔκταση τῆς ἐπιβολῆς τοῦ προαστικοῦ πατριαρχισμοῦ στή νεοελληνική κοινωνία καί νοοτροπία.

Καθώς τό ἔθνος καί τό κράτος ἔμειναν πάντοτε ἀσύμμετρα μεγέθη στή νεοελληνική ιστορία (ὅσο κι ὃν τό ἔθνος σμικρύνθηκε μέ διαδοχικούς ὀκρωτηριασμούς), καθώς δηλαδή τό ἔθνος δέν μπῆκε ποτέ ἐξ ὀλοκλήρου στά ὅρια τοῦ κράτους γιά νά ὑποστεῖ τήν ἐκλογήκευση τῶν σύγχρονων θεομῶν, χρατήθηκε στή σφράγια τοῦ μύθου ἡ μᾶλλον ἀπότελεσμα τόν ἴδιο τόν μύθο πού χρησίμευσε ως ἀξόνας τῆς νεοελληνικῆς ίδεολογίας. 'Ο νεοελληνικός μύθος ἀναφέρεται λοιπόν στό ἔθνος καί ὅχι στό κράτος, εἶναι προϊόν τῆς ιστορικῆς καί ιδεολογικῆς κατίσχυσης ἐνός ἐνοιολογικά ἀσαφοῦς ἔθνους ἀπέναντι στό ἀστικό ἔθνικό κράτος καί ὀνομάζεται, μ' ἔναν πολυσήμαντο ὄρο, «έλληνοκεντρισμός». 'Η πολυσημία τοῦ ὄρου αὐτοῦ ἀντιστοιχεῖ στήν πολυσημία ἐνός ἔθνους ιστορικά καί ἐνοιολογικά ἀποσυνδεδέμενου ἀπό τό ἀστικό ἔθνικό κράτος καί ἔχει ως συνέπεια νά φορτίζεται ὅ,τι ἐκάστοτε χαρακτηρίζεται ως «έλληνικό», μέ στοιχεῖα καί γνωρίσματα μή ἐπιδεχόμενα σαφεῖς ιστορικούς καί κοινωνιολογικούς προσδιορισμούς. 'Ο έλληνοκεντρισμός θά μποροῦσε νά εἶναι κατά βάση μονοσήμαντος ὃν εἶχε ὑποταχθεῖ ἀπόλυτα καί μόνιμα στά αἰτήματα ἐνός σύγχρονου ἀστικοῦ ἔθνικισμοῦ, γιά νά χρησιμεύσει ως μέσο συσπείρωσης ὀλόκληρου τοῦ ἔθνους γιά ἀστικούς σκοπούς. "Ομως ὑπό τίς δεδομένες συνθήκες ἔγινε τό ἀντί-

θετο: ό αστικός έθνικισμός άπορροφήθηκε άπό τόν έλληνοκεντρισμό και στό πλαίσιό του άναμιγθηκε και συμβιβάσθηκε μέ προαστικές άντιλήψεις περί έθνους, φυλῆς κτλ., χωρίς νά μπορέσει παράλληλα νά έπιβάλει τά είδοποιά του γνωρίσματα, όπότε ή άναμιξη αύτή μᾶλλον θά τόν ίσχυροποιοῦσε παρά θά τόν έξασθενίζε. Μέσα άπό τή θετική ή άρνητική, μερική ή όλων άντιπαράθεση, συμπαράθεση ή έπικαλυψη άστικου και πατριαρχικού έθνικισμοῦ διαμορφώθηκε ή πολυσημία τοῦ έλληνοκεντρισμοῦ, ή όποια τοῦ έπέτρεψε νά έκπληρωσει τή λειτουργία τῆς κατ' έξοχην νεοελληνικῆς ίδεολογίας, έφ' οσον στήν άσαφή και χυμανόμενη γλώσσα του μποροῦσαν νά άρθρωθοῦν πολλές και ποικίλες τάσεις. Καθώς όμως ή κάθε μία άπό τίς τάσεις αύτές έπιδιώκε, όπως εἶναι εύνόητο, νά μονοπωλήσει τόν χώρο του έλληνοκεντρισμοῦ προβάλλοντας τά δικά της συμφέροντα και αιτήματα ώς συμφέροντα και αιτήματα όλοκληρου τοῦ έθνους, ό έλληνοκεντρισμός δέν άποτέλεσε μονάχα κοινό παρονομαστή, άλλα ταυτόχρονα και πεδίο μάχης, στό όποιο έπρεπε νά έπικρατήσει όποιος ήθελε νά έγείρει άξιώσεις κοινωνικῆς, πολιτικῆς ή ίδεολογικῆς κυριαρχίας στό έλληνικό περιβάλλον. 'Υπῆρξαν βέβαια και (άριστερές) μειοφηρίες, οι όποιες στήριξαν τίς δικές τους άξιώσεις κυριαρχίας σέ διεθνιστικά ίδεολογήματα, όμως αύτές ποτέ δέν μπόρεσαν, όκριβῶς γι' αύτόν τόν λόγο, νά άσκησουν εύρυτερη έπιφφορή — κι όποτε τήν άσκησαν, αύτό έγινε έπειδή υίοθετησαν (και) πατριωτικά ή έθνικά συνθήματα. Σήμερα πάντως ή άριστερά, ή όποια έπι δεκαετίες είχε τό σθένος νά λέει ότι τό νεοελληνικό έθνος εἶναι φυλετικό και πολιτισμικό προϊόν τῶν τελευταίων αἰώνων και ότι ή ίστορία του δέν νοεῖται έξω άπό τίς συνυφάνσεις της μέ τήν ίστορία τῶν ύπόλοιπων βαλκανικῶν έθνικοτήτων, έχει ένστερνισθεῖ στό σύνολό της, ρητά ή σιωπηρά, τίς έλληνοκεντρικές θέσεις και σταμάτησε έντελῶς κάθε ίδεολογική πολεμική στάθματα τοῦ περιούσιου λαοῦ και τῆς τρισχιλιετοῦς ιστορίας, κάνοντας έτοι μάν άμεση ή έμμεση άναδιπλωση σ' ένα κρίσιμο σημεῖο. Στήν πραγματικότητα ή ίδεολογική έπιβολή τοῦ έλληνοκεντρισμοῦ ήταν άναπόδραστη μέσα στίς συγκεκριμένες νεοελληνικές συνθήκες. Γιατί μόνον αύτός μποροῦσε, όκριβῶς χάρη στήν άσαφειά του, νά γεφυρώνει τίς διαφορετικές άντιλήψεις γιά τό έθνος, οι όποιες ήσαν παράλληλα ένεργες, κι έτοι μά συνενώνει πρός τά έξω δυνάμεις έτερογενεῖς πρός τά έσω· μόνον αύτός μποροῦσε νά περιβάλει μέ ύψηλούς νομιμοποιητικούς τίτλους και νά κάμει ήθυνκά ένδιαφέρουσες γιά τή διεθνή κοινή γνώμη τίς έλ-

ληνικές έθνικές διεκδικήσεις, καί μάλιστα σέ χώρους έθνολογικά καί πολιτικά λίχιφισβητουμένους: μόνον αύτός μποροῦσε, τέλος, νά δώσει τά έντελως άπαραιτητά φυχολογικά καί έκλογικευτικά άντισταθμίσματα σέ ένα άδύναμο έθνος, τό όποιο, παρά τή μεγάλη ίδεα που εἶχε γιά τόν έαυτό του, δοκίμασε έπανειλημμένους έξευτελισμούς, άποκτώντας έτοι τή συναίσθηση ὅτι εἴναι παίγνιο στά χέρια τῶν ισχυρῶν τῆς γῆς, καί τό όποιο έπει πλέον δέν πρόσφερε τίποτε οὔτε στή θεωρητική σκέψη οὔτε στόν τεχνικό πολιτισμό.

‘Η πρώτη μορφή έλληνοκεντρισμοῦ καί συνάμα ή πρώτη μορφή σύγχρονης έθνος συνείδησης ύπηρξε ὁ κλασσικισμός, δηλαδή ή στροφή πρός τήν ἀρχαία ‘Ελλάδα ως πηγή άντλησης ούσιωδῶν κοσμοθεωρητικῶν καί βιοπρακτικῶν ἀπόψεων καί ἐπίσης ως πρότυπο, ή δημιουργική μίμηση τοῦ όποίου φαινόταν ὁ καλύτερος δρόμος γιά τήν άναγένηση τοῦ έλληνικοῦ έθνους. Τοῦτος ὁ κλασσικιστικός-άνθρωπιστικός έλληνοκεντρισμός, ὁ όποῖς ἀπέδιδε τή (δυνητική) προνομιακή θέση τοῦ νέου ‘Ελληνισμοῦ στό γεγονός τῆς ἀμεσης καταγωγῆς του ἀπό τούς φυσικούς φορεῖς ἐνός πολιτισμοῦ μέ πανανθρώπινη σημασία, δηλαδή του ἀρχαιοελληνικοῦ, πρωτοεμφανίσθηκε καί γνώρισε τήν πρώτη θεωρητική του ἐπεξεργασία στά προεπαναστατικά παροικιακά κέντρα τῆς δυτικῆς Εύρωπης, ἰδιαίτερα σέ κύκλους ἐμπόρων, διατεθειμένων νά ἀνοιχθοῦν ἰδεολογικά πρός τόν εύρωπακό Διαφωτισμό καί νά παρακάμψουν τόν ἀκοσμικό βυζαντινισμό τῆς ‘Εκκλησίας γιά νά ἀνασυνδεθοῦν μέ τήν ἐγκοσμιολατρία τῆς ἀρχαιότητας. Δέν χρειάζεται νά τονίσουμε ἰδιαίτερα ὅτι τό σχῆμα αύτό δέν παρουσίαζε καμμία πρωτοτυπία, ἀφοῦ ἀντανακλοῦσε, καί μάλιστα μᾶλλον θαυμά. τή βασική κατασκευή, ή όποια στήριξε στήν Εύρωπη τήν ἰδεολογική πάλη τῶν ἀνερχόμενων ἀστικῶν ή ἐν πάσῃ περιπτώσει λαϊκῶν καί ἐκοσμικευτικῶν δυνάμεων. ‘Η ἀρχαιολατρία, καί μάλιστα ή έλληνολατρία, ἀποτέλεσε ἀπό τήν ‘Αναγένηση καί μετά τυπικό ὅπλο ἐνάντια στόν παραδοσιακό Χριστιανισμό καί ἐπίσης ἐνάντια στήν ἐποχή τῆς ἀδιαμφισβήτητης ἰδεολογικῆς του κυριαρχίας, δηλαδή τόν Μεσαίωνα. “Οταν λοιπόν δρισμένες όμάδες Νεοελλήνων τόν 18ο αι. νιοθέτησαν τήν έλληνολατρία ύπό τή μορφή τῆς ἀρχαιολατρίας προκειμένου νά ἐκφρασθοῦν ἰδεολογικά, προσχωροῦσαν σέ μιάν ηδη διαμορφωμένη εύρωπακή παράδοση, ή όποια ἀκριβῶς τότε ἐμπλουτιζόταν καί διευρυνόταν μέ τόν Διαφωτισμό. ‘Η ἀρχαία ‘Ελλάδα — ως σύμβολο μᾶς συγκροτημένης πολιτισμικῆς ἀντίληψης μέ εἰδοποιά

γνωρίσματα και ὅχι ἀπλῶς ὡς μνήμη και χρήση ὄρισμένων κειμένων—ἀνοικαλύφθηκε λοιπόν (ἢ ἐφευρέθηκε) στή δυτική Εύρωπη και ἀπό δυτικοευρωπαίους στοχαστές γιά νά εἰσαχθεῖ ἀπό εἰς στόν ἐλληνόφωνο χῶρο, ἀρχικά ὡς ἀστική, και μάλιστα ἀστικοεθνική, ίδεολογία ἀπό ἀστικούς ἢ οιονεί ἀστικούς φορεῖς. Ὁ ἔλληνικός ἀρχαιολατρικός ἔλληνοκεντρισμός δέν θά πρόβαλλε ποτέ τίς ἰδεολογικές του ἀξιώσεις—και εἶναι ἀμφίβολο ὅν θά συγχατιζόταν κάν—ὅν τό κλασικό και ἀνθρωπιστικό ἴδεῶδες δέν εἶχε ἀναφανεῖ και διαδοθεῖ στή δυτική Εύρωπη γιά λόγους ἀναφερομένους ἀποκλειστικά στίς ἰδιαιτερότητες και στίς τροπές τῆς δυτικοευρωπαϊκής ιστορίας. Μονάχα τό δῆμη τετελεσμένο γεγονός τῆς ἐμφάνισης και τῆς διάδοσής του σέ εὐρωπαϊκό ἐπίπεδο ἔδωσε στούς Νεοέλληνες ἔλληνοκεντρικούς ἀρχαιολάτρες τή δυνατότητα νά ἰσχυρισθοῦν δτι ὁ τόπος τους εἶναι ἡ κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ κτλ. και δτι ἐπομένως και ἡ σημερινή Ἐλλάδα θά πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται ἀνάλογα ἀπό τήν «πολιτισμένη ἀνθρωπότητα». ὅμως ὁ ἰσχυρισμός αύτός θά προκαλοῦσε τόση θυμηδίας ὅση και ἔνας ἀντίστοιχος ἰσχυρισμός τῶν Κιργιζίων ἢ τῶν Ἑσκιμώων λ.χ., ὅν τή πρωτοπορία τῆς «πολιτισμένης ἀνθρωπότητας» δέν εἶχε ἀνοικαλύψει τόν ἀρχαιοελληνικό πολιτισμό (δηλαδή μάν ἰδεολογικά χρήσιμη ἔκδοχή του) προτοῦ κάν ύπαρξουν Νεοέλληνες. Ἀλλωστε δέν πρέπει νά λησμονεῖται δτι ἡ νεοελληνική ἐπιστημονική συνεισφορά στή διερεύνηση τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ στάθηκε μηδαμινή. Ὅπηρξαν βέβαια φιλόλογοι και ἀρχαιολόγοι ἵσαξιοι πολλῶν καλῶν δυτικοευρωπαίων συναδέλφων τους (και αύτοί πάλι μποροῦν νά μετρηθοῦν στά δάχτυλα τοῦ ἐνός χεριοῦ), ὅμως ἀπό τή νεότερη Ἐλλάδα δέν ἐκπορεύθηκε κακιαί συνολική θεώρηση και ἐρμηνεία τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, ἵσανή νά ἐμψυχώσει και νά ἐνεργοποιήσει πρακτικά τό κλασικό-ἀνθρωπιστικό ἴδεῶδες σέ διεθνή κλίμακα.

Ὁ ἀρχαιολατρικός ἔλληνοκεντρισμός στήν ἀστικοεθνική του ἔκδοχή, δπως ἐμφανίσθηκε στούς κόλπους τοῦ προεπαναστατικοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ και δπως ἐνέπνευσε ὅσους ἀγωνιστές τῆς Ἐπανάστασης θεωροῦσαν τόν ἐαυτό τους ἀπόγονο τοῦ Λεωνίδα, δέν μπόρεσε νά διαμορφωθεῖ αύτόνομα και νά ἐπικρατήσει στήν ἀμιγή του μορφή, ἐφ' ὅσον οἱ φορεῖς του οὔτε μεταφυτεύθηκαν αύτούσιοι στό ἐλεύθερο κράτος οὔτε και προσδιόρισαν τήν ἰδεολογία του. Ἡ ἔθνική ἴδεα υιοθετήθηκε, καθώς εἴδαμε, ἀπό κοινωνικά στρώματα ἀρχικά ξένα πρός αύτή, γιά νά ἐρμηνευθεῖ τώρα μέ κριτήρια προαστικά-πατριαρχικά, και

άντιστοιχες τροποποιήσεις ύπέστη καί ὁ ἑλληνοχεντρισμός. Ή πατριαρχική του μεθερμηνεία ἀπαιτοῦσε τή διεύρυνσή του, ήτοι τήν ἀποσύνδεσή του ἀπό τή μονομερή ἀρχαιολατρία καί τή σύναψή του μέχριστιανικές ἀξίες καί χριστιανικά ἰδεώδη· ή διεύρυνση ἔγινε δηλαδή κατά τρόπο ὥστε νά ἴκανοποιεῖ, σέ μεγάλον τουλάχιστον βαθμό, τήν Ἐκκλησία ὡς ἐναν ἀπό τοὺς σημαντικότερους πατριαρχικούς-προστικούς κοινωνικούς παράγοντες μέ σαφεῖς καί ρητές ἰδεολογικές ἀξιώσεις. Ο εύρυτερος αὐτός ἑλληνοχεντρισμός, ὁ ὅποιος ἀνταποκρινόταν (κατά μέγα μέρος) στίς προσδοκίες τῶν πατριαρχικῶν κοινωνικῶν δυνάμεων καί περιέκοπτε (κατά μέγα μέρος) τίς ριζοσπαστικές ἐπόψεις τοῦ ἀστικοῦ ἀρχαιολατρικοῦ ἑλληνοχεντρισμοῦ, κωδικοποιήθηκε μέ τήν ἱστορική κατασκευή τῆς ἀδιάσπαστης τρισχυλιετοῦ ἱστορίας τῶν Ἑλλήνων, ήτοι ἀφ' ἐνός τῆς φυλετικῆς τους συνέχειας καί ἀφ' ἑτέρου τῆς οὐσιώδους ἐνότητας ἑλληνικοῦ καί χριστιανικοῦ πνεύματος. Η κατασκευή αὐτή ἔκανε δυνατή τήν ὄργανωκή συμπερίληψη τοῦ Βυζαντίου, τοῦ πρωταρχικοῦ ἱστορικοῦ ἐνσαρκωτῆ τῶν χριστιανικῶν ἰδεῶν καί ἀξιῶν, στήν ἑλληνική ἱστορία καί ἔτοι ἀποκαθιστοῦσε δχι μόνον ἰδεολογικά, ἀλλά καί ἱστορικά τήν Ἐκκλησία. Οἱ πλεῖστοι ἐκπρόσωποι τοῦ προεπαναστατικοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, συμφωνώντας καί στό σημεῖο αὐτό μέ τούς δυτικοευρωπαίους ὅμοιδεάτες τους, εἶχαν τηρήσει ἀπέναντι στό Βυζάντιο στάση εἴτε ἐφεκτική εἴτε ἀπορριπτική, θεωρώντας το ὡς ἔκφανση καί ἀποκύημα σκοταδισμοῦ καί δεισιδαιμονίας· συχνότατα συνέδεαν βέβαια τά ἀρχαιοελληνικά καί τά χριστιανικά ἰδεώδη, ὅμως αὐτό δέν τό ἔκαναν κατασκευάζοντας ἐναν ἀδιάσπαστο ἑλληνοχριστιανικό πολιτισμό *avant la lettre*, παρά ὄχολουθώντας μιά πάγια ἐπιχειρηματολογική τακτική τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ γενικά: ἐρμήνευαν τόν Χριστιανισμό νεωτεριστικά καί ἐγκοσμιολατρικά γιά νά δείξουν ἔτοι ὅτι η Ἐκκλησία παραποιεῖ τό «ἄληθινό» του πνεῦμα καί δτι μόνος ὁ Διαφωτισμός εἶναι ὁ «γνήσιος» ἐρμήνευτής τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Θεοῦ ἀκριβῶς γιατί ἀποκρούει τόσο τή δεισιδαιμονία ὅσο καί τή στείρα ἀρνηση τῶν ἐγκοσμίων· ὅμως αὐτήν τήν (πεφωτισμένη) θρησκεία λίγα πράγματα τή χώριζαν ἀπό τόν (μετριοπαθή) παγανισμό. Εντελῶς διαφορετικό νόημα καί περιεχόμενο πάίρνει ή προσέγγιση Ἐλληνισμοῦ καί Χριστιανισμοῦ στό πλαίσιο τῆς ἱστορικῆς κατασκευῆς τῆς τρισχυλιετοῦ φυλετικῆς καί πνευματικῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Στήν ἀρχαία ἑλληνική κοσμοθεωρία καί βιοθεωρία δέν ἔξαίρονται τώρα τά παγα-

νιστικά καί ἔγκοσμιολατρικά στοιχεῖα, ἀλλά οἱ ἰδεοκρατικές καί πνευματοκρατικές ἐκεῖνες ἐπόφεις, οἱ ὅποιες ἐρμηνεύονται ως προπαρασκευαστικές μορφές καί προπομποί τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν. Μέτοις δρους αὐτούς ἡ Ἐκκλησία συγκατανεύει στὸν ἐλληνοκεντρισμό, βλέποντας ἄλλωστε ὅτι τό ἐλεύθερο ἐλληνικό κράτος ἀποτελεῖ πραγματικότητα καί ὅτι ἡ ἴδια χρειάζεται τὴν ὑποστήριξή του. Ὡς ἔνας ἀπό τοὺς κεντρικοὺς στύλους τῆς ἔθνικῆς ἰδεολογίας, ὁ θεολογικά χροιασμένος αὐτός ἐλληνοκεντρισμός συγκεντρώνει στὸ ἔξης τά πολεμικά του πυρά ἐναντίον κάθε εἰδους «ύλισμοῦ», «δαρβινισμοῦ» κτλ. — τάσεων πού εἰσχώρησαν κάπως συστηματικότερα στὸν ἐλληνικό πνευματικό χῶρο μόλις ἀπό τὶς ἀρχές τοῦ είκοστοῦ αἰώνα καί μετά, περιοριζόμενες ώστόσο στὸ ἀναγνωστικό κοινό διαφόρων μεταφράσεων, χωρίς νά διεισδύσουν στὸ σύστημα τῆς παιδείας.

Ἐγειρόμενος στὴν κατασκευή τῆς ἱστορικῆς συνέχειας τοῦ ἔθνους, ὑπερφαλάγγισε τὸν ἀρχαιολατρικό ἐλληνοκεντρισμό, ὁ ὅποιος παραμέριζε τὸ Βυζάντιο καί τὶς συναφεῖς ἀξίες. Θά πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι καί τό πατριαρχικό-ἐλληνοχριστιανικό ἰδεολόγημα, τό ἕδιο ὅπως καί τό ἀστικό-ἀρχαιολατρικό, εἶχε τά προηγούμενά του στὸν εὐρωπαϊκό χῶρο, ἀπ' ὅπου καί μεταφυτεύθηκε γιά νά ἵκανοποιήσει, φυσικά, ἐπιτόπιες ἀνάγκες. Ἡ προσέγγιση Ἐλληνισμοῦ καί Χριστιανισμοῦ, στὴ μορφὴ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ἐπιχειρήθηκε σὲ εύρεια ἔκταση κατά τὴν ἐποχή τῆς Παλινόρθωσης ἀπό τὶς ἀνασυντασσόμενες ἀντεπαναστατικές δυνάμεις, οἱ ὅποιες προσπάθησαν νά ἔξουδετερώσουν τὰ νεωτεριστικά καί ριζοσπαστικά στοιχεῖα τοῦ ἀρχαιολατρικοῦ Ἰωαννινισμοῦ, διαγράφοντας μιάν εἰκόνα τῆς ἀρχαιότητας συμβιβάσμη μέ τά πατριαρχικά-φεουδαλικά χριστιανικά ἰδεώδη. Ἀλλά καί στὸν είκοστο αἰώνα οἱ Ἐλληνες ἰδεολόγοι τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ βρῆκαν στηρίγματα σὲ ἀντίστοιχες εὐρωπαϊκές τάσεις, οἱ ὅποιες ἐμφανίσθηκαν δταν ἡ ἀστική ἰδεολογία, μπροστά στὸν σοσιαλιστικό κίνδυνο, ἀναδιπλώθηκε καί ἥρθε κοντά στὸν Χριστιανισμό, ἀντιπαραθέτοντας τό «έλληνοχριστιανικό πνεῦμα τῆς Δύσης» στὸν «ἀστικό μπολσεβικισμό». Μολονότι δμως ὁ ἐλληνοχριστιανικός ἐλληνοκεντρισμός, σὲ διάφορες παραλλαγές, ἀσκησε καθοριστική ἰδεολογική ἐπίδραση σ' ὅλοκληρη τὴν Ἱσαμε τώρα ζωή τοῦ ἐλεύθερου ἐλληνικοῦ κράτους καί μολονότι ἡ ταυτόχρονη πίεση τῶν ριζοσπαστικῶν καί τῶν χριστιανικῶν τάσεων ἔγκλωβιζε τοὺς μετριοπαθεῖς ἀρχαιολάτρες σὲ μιά διελ-

κυστίνδα, έμποδίζοντάς τους νά έμμείνουν όσο ίσως θά έπιθυμούσαν στίς παγανιστικές και έγκοσμολατρικές δύψεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας — ώστόσο συνέχιζε νά ύφεσταται, και συχνότατα νά έκρηγνεται, ή ιστορική και ἐνοιολογική διάσταση τῶν συστατικῶν στοιχείων τοῦ «έλληνοχριστιανικοῦ» ύβριδου, καθώς ἄλλοτε ή «έλληνική» καιί ἄλλοτε ή «χριστιανική» του πλευρά συνδεόταν μέ αὐτοτελεῖς κοινωνικούς σχοπούς καιί ίδιαίτερες ἀξιώσεις κοινωνικῆς ισχύος ζητώντας νά αὐτονομηθεῖ. "Ομως ή αὐτονόμηση τούτη δέν μποροῦσε πιά νά σημαίνει ότι τό (ἀρχαῖο) έλληνικό καιί τό χριστιανικό στοιχεῖο ἀναλάμβαναν τίς λειτουργίες πού ἔκπλήρωνταν στήν προεπαναστατική περίοδο, προτοῦ ὀκόμια συγχωνευθοῦν στό πλαίσιο τῆς κατασκευῆς τοῦ «έλληνοχριστιανικοῦ» πολιτισμοῦ. 'Απεναντίας, δέσο προχωροῦσε ό ίδεολογικός διαφορισμός τοῦ ἔλλαδικοῦ χώρου, τόσο περισσότερο χρησιμοποιοῦνταν γιά νά νομιμοποιήσουν ποικίλες, λιγότερο ή περισσότερο σύγχρονες, κοινωνικοπολιτικές καιί κοσμοθεωρητικές τοποθετήσεις. "Ετοι, μέ τήν ἐπίκληση τοῦ ἀρχαίου 'Έλληνισμοῦ, στήν ἑκάστοτε κατάλληλη ἔρμηνεα του, ἐκφράσθηκαν τόσο συμπάθειες αὐταρχικές καιί δικτατορικές (έξύμνηση τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ή Μακεδονίας) δέσο καιί προτιμήσεις δημοκρατικές (έξιδανίκευση τῆς ἀρχαίας 'Αθήνας), τόσο δόγματα φυλετικά καιί φιλοφασιστικά (ίδιαίτερα μέ ἀντισλαβική αἰχμή) δέσο καιί συνηγορίες ύπέρ τοῦ σοσιαλισμοῦ (ό σοσιαλισμός ως αἴτημα τῆς ήθυνῆς 'Ιδέας κτλ.). 'Εξ ίσου πολύμορφη ύπηρξε ή ἐπίκληση τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου, τό όποιο τονιζόταν στήν αὐτοτέλειά του γιά λόγους ἀντίδρασης, δποτε ή έλληνολατρία ἔπαιρνε μορφές ὀφραῖες ή ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀσυμβίβαστες μέ τίς ἀπαιτήσεις τῆς κατασκευῆς τοῦ «έλληνοχριστιανικοῦ πνεύματος». Και ἐδῶ μπορεῖ νά διαπιστωθεῖ ἔνας ἀξιοσημείωτος ἐσωτερικός διαφορισμός, καθώς ἄλλοτε ή ἐπιστράτευση τῶν χριστιανικῶν ἀξιῶν ἀντιτάσσεται σέ μεταβολές τῶν φρονημάτων καιί τῶν ήθῶν ἀντίθετες πρός τήν πατριαρχική κοινωνική ἀντίληψη τῶν «νοικοκυράτων», ἐνῶ ἄλλοτε οἱ χριστιανικές ἀξίες ἔρμηνεύονται μέ τέτοιον τρόπο, ὥστε νά ἀρθρώνουν τήν ήθυνή διαμαρτυρία μικροαστῶν διανοούμενων ἐναντίον τοῦ ἀλλοτριωτικοῦ ύλισμοῦ καιί τοῦ ἀπάνθρωπου ἀνηθυαισμοῦ μιᾶς κοινωνίας κυριαρχούμενης ἀπό τήν ἐπιδίωξη τῆς κατανάλωσης καιί τοῦ κέρδους. Τέτοιοι χριστιανορθόδοξοι έλληνοκεντρισμοί, οἱ όποιοι συχνά ἔρχονται σέ προστριβές μέ τήν ἐπίσημη 'Ἐκκλησία, εἶναι ως πρός τό περιεχόμενό τους τόσο λίγο πρωτότυποι δέσο καιί οι ύπόλοιποι στήν ούσια

άνανεώνουν καί παραλλάσσουν τά θεμελιώδη μοτίβα τῶν σλαβοφύλων καί πανσλαβιστῶν ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰ., ἀντιπαρατάσσοντας στήν «πνευματική» Ἀνατολή τήν «ύλιστική» Δύση καί στήν «ἀγάπη» ἢ στίς «δωρεές τῆς χάριτος» τή στεγνή νοησιαρχία τῶν φιλοσοφικῶν καί θρησκευτικῶν μεταφυσικῶν δογμάτων. Τά μοτίβα τοῦτα διείσδυσαν στήν Ἐλλάδα ἡδη ἀπό τὸν περασμένο αἰώνα, γιά νά βροῦν ἀπήχηση ἀρχικά σέ μοναστικοὺς κύκλους καί κατόπιν σέ μᾶλλον ὀλιγάριθμοὺς διανοούμενοὺς, πάνω στούς ὅποίους ἡ ἐπίδραση Ρώσσων θεολόγων καί φιλοσόφων εἶναι καθοριστική, ἃν καί συχνά ἀνομολόγητη.

Μέ βάση τά παραπάνω κριτήρια, δηλαδή παρακολουθώντας τή διαμόρφωση τῶν βασικῶν θέσεων τοῦ ἑλληνοκεντρισμοῦ καί ἀναλύοντας τή διαδικασία καί τίς φάσεις τοῦ διαφορισμοῦ του, θά μποροῦσε νά καταρτισθεῖ ἐνα πλῆρες σχεδόν εύρετήριο τῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας. "Αν ἡ μορφολογία, ἡ ιστορία καί ἡ κοινωνιολογία τῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας δέν γράφτηκε ὄχομη, οὔτε καν ὑπό μορφή ὕσχανοποιητικοῦ προσχεδίου, ὁ λόγος εἶναι ὅχι μόνον ἡ ἑλληπής ἐποπτεία τῆς πουκαλίας τῶν ρευμάτων, τά ὅποια, ἀντί νά βλέπονται στήν ἐσωτερική τους πολυμέρεια, σχηματοποιοῦνται ἐσπευσμένα καί κατόπιν ἀποδίδονται σέ φανταστικές «τάξεις», ἀλλά καί ἡ χρήση μιᾶς ἀλλης ὄχοπης διεξόδου, δηλαδή ἡ ταύτιση τῆς σκοπιᾶς τῶν μελετητῶν μέ τήν ἴδεα πού ἔχουν οἱ διάφορες ἀνταγωνιστικές παρατάξεις γιά τόν ἔαυτό τους. "Ετοι π.χ., ἐπειδή οἱ πρωταγωνιστές τῆς διαμάχης γύρω ἀπό τή γλώσσα φαντάζονταν ὅτι ἡ διαμάχη αὐτή ἔχει νά κάμει μέ θεμελιώδεις ἔθνικές καί κοινωνικοπολιτικές ἐπιλογές, πολλοί ὀδηγήθηκαν σέ μιάν ἐσφαλμένη κοινωνιολογική ἀποτίμηση τάσεων καί προσώπων μέ βάση τήν τοποθέτησή τους ἀπέναντι στό γλωσσικό ζήτημα. Καί ἐδῶ παραβλέφθηκε ἡ πολυμέρεια τῶν πραγματικῶν δεδομένων, μέ ἀποτέλεσμα τίς μονοσήμαντες ἀναγωγές. "Αν θά θέλαμε ὅπωσδήποτε, γιά λόγους ἔμφασης, νά ἐπιλέξουμε τή μία ἀπό τίς δύο δυνατές ὄψεις διατυπώσεις, θά ἔπρεπε μᾶλλον νά ποῦμε ὅτι οἱ γλωσσικές προτιμήσεις τέμνουν ἐγκάρσια τίς κοινωνικοπολιτικές παρατάξεις παρά ὅτι τίς χαρακτηρίζουν. "Οπως ἡ προάσπιση τῆς καθαρεύουσας δέν ἀποτελοῦσε παντοῦ καί πάντα «ἀντιδραστική» στάση, ἀλλά ἐν μέρει ὑπαγορευόταν ἀπό πρακτικές ἀνάγκες (καθώς θά διαπίστωνε ὅποιος θά ἔξεταζε λ.χ. τή σημασία τῆς μεταγλώττισης παντοειδῶν νομικῶν καδίκων γιά τό συγχροτούμενο κράτος) καί ἐν μέρει ἔμπνεόταν ἀπό γνήσια πίστη στή ζωογόνο δύναμη τῶν κλασσικῶν προτύπων, ἔτοι καί ὁ δημοτι-

κισμός συνδέθηκε, καί μάλιστα γιά βάσιμους έκάστοτε λόγους, μέ παραπάξεις κατά τά ἄλλα διαφορετικές ἔως ἔχθρικές μεταξύ τους. Γενικά μπορεῖ νά λεχθεῖ ὅτι τά προσδοκώμενα κοινωνικά ἀποτελέσματα ἀπό τήν ἐπιβολή τῆς δημοτικῆς γλώσσας συναρτιόνταν μέ τόν τρόπο, μέ τόν ὅποιο ὄριζόταν κάθε φορά ὁ λαός. Γιά τούς σοσιαλιστές ἡ δημοτική γλώσσα είδικά καί ἡ λαϊκή παράδοση γενικότερα ἦσαν, μακροπρόθεσμα τουλάχιστον, στοιχεῖα τῆς ταξικῆς συνειδητότητας τῶν καταπιεζόμενων στρωμάτων καί συνάμα ούσιώδεις συνιστῶσες ἐνός νέου πολιτισμοῦ μετά τή λαϊκή ἀπελευθέρωση. Γιά τόν μετριοπαθή ἔκπαιδευτικό δημοτικισμό, ὁ ὅποιος μποροῦσε καί ἤθελε νά κινηθεῖ στό πλαισιο τῆς ἀστικῆς κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας, ἡ υιοθέτηση τῆς δημοτικῆς ἰσοδυναμοῦσε μέ τήν ἀποκοπή ἀπό ἔναν σχολαστικισμό ἀντίθετο πρός τίς ἐκσυγχρονιστικές τάσεις· ἐδῶ ὁ λαός γινόταν ἀντιληπτός ως τό σύνολο τῶν φιλοπρόοδων, φιλόπονων καί φιλήσυχων γεωργῶν, ἑργατῶν καί τεχνιτῶν. "Ομως ὁ δημοτικισμός συνδέθηκε καί μέ μιά τρίτη ἀντίληψη γιά τόν λαό, ἡ ὅποια προσέγγιζε τόν εύρωπαίκο συντηρητικό ρομαντισμό καί ἔβλεπε τή λαϊκή κοινότητα ως σύνολο πατριαρχικά διαρθρωμένο, σύνολο συμπαγές καί διμόφυχο χάρη στήν ἐμμονή του στίς παραδόσεις του, σύνολο, τέλος, συσπειρωμένο πίσω ἀπό τόν ὑψιστο πατριάρχη, δηλαδή τόν βασιλέα, πάνω ἀπό τά κεφάλια τῶν πολιτικάντηδων καί τῶν ούσιαστικά ἀπάτριδων πλουτοκρατῶν, πέρα κι ἔξω ἀπό τούς πιθηκισμούς τῶν φραγκοκαθημένων.

'Η ἔνταση καί ἡ ἔκταση τοῦ ἐλληνοκεντρισμοῦ ως τῆς νεοελληνικῆς ἰδεολογίας κατ' ἔξοχήν γίνεται ὄρατή ὀκριβῶς στόν μόνο πνευματικό τομέα, ὅπου ὁ νεότερος 'Ελληνισμός ἐδωσε πράγματι ἔργα περίοπτα: ἐνοοῦμε τόν τομέα τῆς ποίησης. Οἱ πλεῖστοι μεγάλοι Νεοέλληνες ποιητές συνέδεσαν τό περιεχόμενο τῆς ποίησής τους μέ ὄράματα καί πεποιθήσεις, ὅπου ἡ ἴδεα τῆς 'Ελλάδας ἐμφανιζόταν ως συμπύκνωση ὕψιστων ἥθυκῶν καί αἰσθητικῶν ἀξιῶν, ἀνεξάρτητα ἀπό τά μορφολογικά μέσα, μέ τά ὅποια ἐκφράσθηκε κάθε φορά τό περιεχόμενο αὐτό· ὀκόμα καί ἡ ποίηση τοῦ μοντερνισμοῦ, στόν βαθμό πού ἀντλεῖ ἀπό τό ἀνορθολογικό στοιχεῖο καί ἀπό τόν μύθο (βλ. κεφ. III, 1), ἐπέλεξε σέ κορυφαῖς περιπτώσεις ως μύθο τής τήν 'Ελλάδα. Δέν ἦταν βέβαια παράδοξο τό ὅτι τά ἐλληνοκεντρικά ὄράματα, καθώς ξεχύνονταν σέ χειμάρρους λυρισμοῦ, ἐπικάλυψαν ὅλότελα τίς πολύ πεζότερες ἀστικές ἴδεες καί ἀξίες. "Αν δικαίως τέτοιες ἴδεες καί ἀξίες εἶχαν ούσιαστική

ύπόσταση μέσα στή νεοελληνική πραγματικότητα, ὃν ἀποτελοῦσαν καθοριστικό στοιχεῖο τῆς νοοτροπίας και τῆς συμπεριφορᾶς, τότε θά ἔπειπε τουλάχιστον νά ἐκφρασθοῦν στήν πεζογραφία, ίδιαίτερα στό μυθιστόρημα ώς τό κατ' ἔξοχήν ἀστικό λογοτεχνικό εἶδος. Κάτι τέτοιο δέν συμβαίνει, πάντως δέν συμβαίνει σέ ἔκταση τέτοια, ώστε νά μᾶς ἐπιτρέπεται νά μιλᾶμε χιλιάδες ἀστικό μυθιστόρημα στήν 'Ελλάδα — ἔκτος ὃν μ' αὐτό ἐννοοῦμε ἀπλῶς τήν ὑπέρβαση τῆς παλαιᾶς ἡθογραφίας και τή μεταφορά τοῦ σκηνικοῦ ἀπό τήν ὕπαιθρο στήν πόλη. Τό νεοελληνικό μυθιστόρημα περιγράφει κατά κανόνα τή μοίρα ἀτόμων ἀπό τά μεσαῖα στρώματα πού συνθλίβονται μέσα σέ συνθήκες στενές και μίζερες κάτω ἀπό τήν πίεση ἀνεκπλήρωτων ὄνειρων και μάταιων προσδοκιῶν ἀκόμη και ὅσοι φθάνουν ψηλά, πραγματώνονται πρός στιγμήν ὑπεραναπληρωτικές φαντασιώσεις ἰσχύος, περνάνε σάν μετέωρα, χωρίς νά ἀφήσουν πίσω τους ἓνα συγκροτημένο ἔργο ώς κρυστάλλωση ἐνός συγκροτημένου προσώπου, παρά μονάχα σκόρπιες μνῆμες, σκόρπιες ἀγάπες και σκόρπια μίση. Σ' αὐτόν τόν πίνακα μονάχα περιθωριακά ἐμφανίζεται ὁ ἀστός μέ τήν πειθαρχημένη ζωή και τούς μακροπρόθεσμους στόχους, μέ τήν τυπική κύμανση ἀνάμεσα σέ αἰσθημα και καθῆκον, πατριωτισμό και κοσμοπολιτισμό, πνευματική καλλιέργεια και ὑλικό πλοῦτο. Εἰδικότερα οἱ εἰδοποιές ἀστικές ἀξίες τοῦ ἔργασιακοῦ ἥθους ἐλάχιστη ἀπήχηση βρῆκαν στή θεωρητική και λοιπή νεοελληνική γραμματεία, καθώς μάλιστα ἔρχονται σέ εύθεια ἀντίθεση πρός τόν ἐλληνοκεντρισμό και πρός βασικά στοιχεῖα τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης, ἥτοι τήν ὄρθοδοξία (περιφρόνηση τῶν ἐγκόσιων ἀγαθῶν και τάσεις πρός τόν κοινοκτημονισμό) και τήν ἀρχαιότητα (ἀπέχθεια πρός τίς βάναυσες ἔργασίες και ὑπεροχή τοῦ θεωρητικοῦ βίου). Γιά νά βροῦμε ὀφειβῆ, ὃν και κάπως ξέθωρα, ἐλληνικά ἀντίστοιχα τής ἀστικῆς κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας πρέπει νά ἀνατρέξουμε στά προεπαναστατικά κείμενα τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ή ἐνοιολογική τους ἀνασυγκρότηση μᾶς δίνει τό γενικό σχῆμα τής ἀστικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου και τοῦ ἀνθρώπου — ἀπό τήν προσπάθεια ἐνός συγκερασμοῦ (πεφωτισμένης) θρησκείας και ἐπιστήμης ἴσαμε τήν ἐπιδίωξη τοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα στίς ἐπιταγές τοῦ Λόγου και τή φωνή τῶν παθῶν (βλ. κεφ. II). Στή φιλολογία τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ἐμφανίζονται ἐπίσης ἔργα ἀναφερόμενα στήν ἡθική τής ἔργασίας και γενικότερα στή συμπεριφορά πού ἐπιβάλλουν οἱ συνθήκες τής ἐλεύθερης ἀγορᾶς στό οίκονομικῶς ἐνεργό ἀτομο,